

KRAJINOU SOUČASNÉHO ČESKÉHO FEMINISMU¹ /

BLANKA NYKLOVÁ

The Landscape of Contemporary Czech Feminism

Abstract: Over the course of the past twenty years, a diverse feminist and gender scene has formed in the Czech Republic. It contains academic institutions (Gender & Sociology at the Czech Academy of Science, FSS MU in Brno, FHS UK in Prague), a plethora of NGOs (Gender Studies, o.p.s., Fórum 50%, o.s., proFem, o.p.s., etc.) as well as solitary thinkers and associations (anarchofeminism, DIY culture, zines). The scene engages with feminist theories often coming from a different historical and social context. While this engagement has been partly mapped out (e.g. Kapusta-Pofahl 2002, Kodíčková 2002, Chaloupková 2006, Oates-Indruchová 2011) many topics remain unaddressed. This paper offers a comparison of claims made in literature on the scene with insights from twenty-seven semi-structured interviews with representatives of the Czech feminist scene concerning mainly the theories used and preferred by the research participants interviewed. The goal of the research is to map out topics concerning theories the scene uses. Five of these, the ones most resonant with the literature reviewed, are presented in the paper – self-identification with feminism, typology of feminisms, heterogeneity and a missing debate, sociological mainstream, and provincialism.

Key words: Czech feminism, feminist identity, feminist movement

Na londýnské konferenci *Futures of Feminism* (2011) byla uvedena práce Marty Kolářové o globalizaci jako zdroj inspirace pro budoucí směřování feminismu. Na berlínské konferenci *Transversal Dialogues* (2012) hlavní přednášející Maria do Mar Pereira ve stejném smyslu citovala práci Marcey Linkové a Alice Červinkové. Jedná se o izolované případy, anebo dochází k formulaci místních svěbytných teoretických východisek, která mají obecněji využitelný přesah? Pokud k takové formulaci dochází, jak ji místní feministická scéna vnímá? Pokud ne, proč se jedná jen o jednotlivé případy?

Evoluce postsocialistického českého genderového a feministického diskursu začala po rozpadu státního socialismu v bývalém Československu. Záhy se objevila literatura o genderované povaze následné transformace. Přehrále publikací (např. Corrin 1993, Einhorn 1993, Funk, Mueller 1993, Gal, Kligman 2000, True 2003, Johnson, Robinson 2007) zahraničních autorek a autorů se zaměřovala na každodenní rozměr změn probíhajících pod problematickou hlavičkou transformace (genderovanost nezaměstnanosti, změny v rodinné politice, politické zastoupení žen) i na abstraktnější rovinu (dopady transformace na hierarchii genderu, občanská práva atd.). České autorky a autoři začali záhy rozšiřovat tuto literaturu česky i cizojazyčně (např. Havelková 1993, Šmejkalová-Strickland 1995, Šiklová 1997, Čermáková et al. 2000, Oates-Indruchová 2004, Hašková, Křížková 2006 atd.).

Ve stejné době vznikly desítky organizací občanské společnosti zaměřující se na nejrůznější aspekty genderových vztahů. Na akademické půdě, ale i v některých neziskových organizacích, začala být genderu a feminismu věnována vědecká pozornost. Postupně došlo k institucionalizaci genderových studií v akademické sféře, neziskový sektor ale stále produkuje i výzkumy, zejména v rámci projektů EU. Nicmé-

ně z hlediska možných míst utváření specifických feministických přístupů (tj. mimo liberálněfeministickou politiku gender mainstreamingu z pera EU) hrají hlavní roli odborná pracoviště v Brně a Praze.

Cílem tohoto článku je zmapovat krajinu témat dotýkajících se feministických a genderových teorií v České republice po roce 1993, jak je produkuje sama feministická scéna. Výstupy z literatury primárně zaměřené na hodnocení scény porovnávám s reflexí stejných či podobných témat v polostrukturovaných rozhovorech uskutečněných v rámci výzkumu s představitelkami a představiteli české feministické scény.²

Nejprve nastíním vlastní výzkumnou pozici, feministické teorie, metodologii a analyzované texty s důrazem na teoreticky relevantní témata. Následně porovnám, jak se tato témata objevují v rozhovorech. V závěru se vztahuji zpět k otázce teoreticky relevantních lokálních feministických východisek.

Feministické teorie³

S ohledem na zaměření následujícího textu považuji za nutné specifikovat vlastní výchozí pozici stejně jako konceptuální pole feministických teorií, jež považuji za relevantní pro sledovanou oblast. Vzhledem k rozsahu předkládané statě se nejedná o vyčerpávající analýzu, neboť jak poznamenává Janet Saltzman Chafetz: „[p]ojem ‚feministická teorie‘ se používá k odkazu na nespočet druhů prací vytvořených aktivistkami/aktivisty hnutí a vědkyněmi/vědci v řadě oborů“ (Chafetz 1997: 97).⁴

Účastnice a účastníci výzkumu nastiňovali možnosti různého dělení feministických teorií. Z důvodů rozsahu se soustředím právě na sledované teoretické pole, jež lze vytyčit třemi způsoby dělení teorií – epistemologickým, podle interpretačních směrů a podle vln. Jako u každé kategorizace

dochází i zde ke zjednodušením, zamlčením a zamlžením. Zároveň uvádím i argumentaci podporující jednotlivé přístupy tak, jak se objevila v rozhovorech a analyzované literatuře.⁵

Lorraine Code (2000) nabízí přehled vývoje feministické epistemologie a jako hlavní přístupy identifikuje empiricismus, zaměřující se na odstranění genderového pokřivení vědy (do určité míry je možné k této optice přiřadit i dnes populární interseksionalismus – viz např. Hancock 2007). Dále uvádí teorie stanoviska se zaměřením na zviditelnění a zhodnocení dlouhodobě podreprezentovaných pozic. Nejvíce pozornosti ale Code věnuje Donně Haraway a situovanému vědění, intersubjektivitě a dále teoriím subjektivity a postmodernismu. Code neuvádí jiné teorie subjektu (např. Butler 1990, Braidotti 1994) ani další postpřístupy, zejména postkolonialismus a způsob, jímž zasahuje do již uvedených přístupů, společně s jeho kritikou vycházející mimo jiné z postsocialistické zkušenosti (Blagojevič 2004). Nezmiňuje se ani o queer teoriích a jejich vztahu k feminismu (viz např. Kobová 2011).

Častým epistemologickým rámcem uváděným v rozhovorech byl sociální konstruktivismus, a to i v podobě nezájmu o tento koncept („*mně to je jedno, jestli je to dané biologicky nebo ne... je mi jedno, jaké jsou toho kořeny*“). Objevovala se preference interseksionalismu a zájem o queer teorii.

Druhým přístupem je dělení na jednotlivé feministické proudy vycházející z různých interpretačních směrů – např. liberální, marxistický, socialistický, radikální libertariánský, radikální kulturní feminismus, feminismus difference, ekofeminismus atd.: „*Teď jsem nasraná feministka... nasraná radikální feministka*“, „*Mně se nelíbí, že se to označuje radikální, ale ... dejme tomu kulturní [feministka] bych řekla*“, „*Já jsem asi liberální feministka*“.

Posledním dělením, které do určité míry souvisí s identifikací s konkrétními feministickými proudy, je použití historického dělení feminismu na vlny. Jedním z témat vedlejších rozhovorů je přítomnost konceptu vln v ČR. Objevila se výrazná různorodost přístupů – od neuvědomování si vln či zpochybňování relevance konceptu („*A myslím si, že ani není tak důležité ty vlny vydělovat. Spíš se dívat na to, co to přináší*“) přes jejich generační povahu ve smyslu starší a mladší i nejmladší generace českých feministek a feministů po použití optiky vln, používaných pro periodizaci a systematizaci feminismu na Západě („*Jsou tady všechny vlny najednou*“). Ohlas kritiky vln jako konceptu, který zneviditelnuje a tím i zneuznává a znehodnocuje práci feministek a feministů působících mezi „vlnami“ (Withers 2010), se v rozhovorech neobjevuje.

Zde prezentovaná analýza si neklade za cíl vytvořit nový teoretický rámec ani předložit kritiku identifikovaných teoretických pozic/vztahu k teoriím z pozice jednoho z výše uvedených přístupů. Podobně jako Tereza Kodíčková (2002) se snažím spíše o identifikování či zmapování témat, jež se teorií přímo dotýkají. Mým cílem tak není vlastní příspěvek k jednomu konkrétnímu teoretickému rámci.

Metodologie

Prezentovaná analýza vychází z výzkumu teoretických inklinací české feministické scény. Jedná se o explorativní kvalitativní výzkum, jehož cílem není reprezentativita vzorku na základě např. kvótního výběru (snaha o zastoupení poměrného počtu „aktivistek“ a „akademiček“, osob různého věku, místa působení), ale platné určení a zmapování témat a (konstruování) diskursů (viz např. Flick 2006: 371–375). V obecném přístupu k výzkumu se snažím reflektovat metodologické poznatky vycházející z některých závěrů feministických epistemologií, což znamená snahu „minimalizovat negativní dopady problematických předpokladů“ (Intemann 2012: 495). Proto nemluví o implicitně pasivních respondentkách/respondentech, ale o účastnicích/účastnících výzkumu, neboť se svými výpověďmi, způsobem, kterým k rozhovorům přistupují (pečlivá příprava či záměrné nečtení předem zasláných témat), na výstupu výzkumu aktivně podíleli. Součástí tohoto přístupu je i jejich seznamování se s mojí interpretací a analýzou jejich vědění a perspektiv – v případě tohoto článku jeho zasláním účastnicím a účastníkům v podobě, v níž vstoupil do recenzního řízení. To se ukázalo jako zásadní např. při odstraňování prostých nedorozumění či reflexe vnímaného nedostatečného zastoupení v analýze – „*Nějak jsem tam své názory vůbec nenacházela*“.

Na druhou stranu tím ale nechci zastírat mocenskou dynamiku v rámci každého rozhovoru a interpretace (viz např. Elwood, Martin 2000). V rámci feministické scény se vyskytují různé mocenské pozice odrážející například míru institucionalizace, přičemž tlak na přijetí a následnou reprodukci interpretace/konstrukce daného tématu v závěrečném výstupu výzkumu byl často až explicitní („*To by tam rozhodně mělo zaznít*“, „*Bavíme se o ženském hnutí samozřejmě, feminismus je věc akademie, teorií, ne hnutí*“). Skutečnost, že se účastníci a účastnice rozhovorů k interpretaci nějakým způsobem vyjádřili, ovšem samozřejmě neznamenal automatické přizpůsobení samotné interpretace.

Významnou roli zde sehrává i má vlastní pozice – coby uchazečka o vyšší hierarchickou pozici v rámci akademické obce provádějící výzkum s jistým kritickým potenciálem nemožu podobné výroky zaznamenávat bez vědomí, že tyto konkrétní lidé mohou mít v budoucnosti výrazný vliv na ne/získání daného titulu, o širších implikacích ve smyslu budoucího uplatnění ani nemluvě. Jinými slovy, ač jsem sama do jisté míry v roli strážkyně brány směřování a interpretace svého vlastního výzkumu, účastnice a účastníci výzkumu zaujímají v řadě případů pozici na škále různě mocného dveřníka/dveřnice vůči mně. Tato pozice se mění mimo jiné s časovou osou – zatímco při rozhovoru je možné odmítnout z vyšší institucionální pozice některé téma jako irelevantní pro zvolenou metodu výzkumu (např. na otázku po proměnách ve vztahu k teoriím: „*Těžko se o tom mluví, nejlepší je podívat se na ty texty, které lidé píšou*...“), ještě radikálněji se tento přístup objevil v jediném odmítnutí rozhovoru, kdy se týkal příslibené anonymity: „*Nic mi do*

toho není, neboť nejsem vaše školitelka, ale vzhledem k tomu, že vaším cílem je zkoumat „teoretická východiska současného českého feminizmu“, tak se podle mého názoru jedná o nevhodně zvolenou metodologii.“), ex post je totéž možné z pozice recenzentky/recenzenta či oponentky/opponenta s jinou mírou a typem účinku.

Všechny provedené rozhovory byly důsledně anonymizovány.⁶ Důvodem byla vyjádření několika budoucích účastnic výzkumu, z nichž vyplynulo, že obsah jejich výpovědí by se bez anonymizace výrazně lišil, byl by méně otevřený a kritický, což potvrzuje absenci otevřené kritické diskuse. K anonymizaci jsem tedy přistoupila pro zamezení ztráty dat, dále z respektu k přání účastnic a účastníků výzkumu a také proto, že neanonymních rozhovorů s čelnými představitelkami a představiteli dané scény byla již představena a analyzována řada (vodrážka 2009, Vráblíková 2007, Martin 2009). Účastnice a účastníci výzkumu byli plně informováni o hlavním cíli výzkumu, mé motivaci a také o mých postojích k některým z témat rozhovoru, pokud to bylo na místě nebo jsem k tomu byla přímo vyzvána.

Pro zmapování diskursu týkajícího se feministických teorií jsem zvolila diskursivní analýzu, přičemž diskurs chápu jako soustavy „praktik systematicky vytvářejících předměty, o nichž hovoří“ (Mills 2004: 16). Konkrétní postup je odvozen z práce Gillian Rose (2001: 136–186). Nesoustředím se na diskurs ve smyslu specifických jazykových figur (ač je uvádím, pokud jsou ilustrativní a vystihují určitý přístup k tématu), ale spíše ve smyslu obecnějších interpretačních repertoárů, struktur formujících v tomto případě náhled na teorii považovanou za adekvátní.

Od podzimu 2011 až dosud jsem provedla 27 přibližně hodinových polostrukturovaných rozhovorů za pomoci návodu (Hendl 2005), z nichž jeden byl se dvěma účastnicemi naráz (z důvodu jejich omezených časových dispozic). Část účastnic a účastníků jsem předvybrala, část byla kontaktována na základě metody sněhové koule, kdy byli označeni v již provedených rozhovorech za významné. Tento přístup umožnil zahrnout i „nezávislé“ či „osamocené“ feministky a feministy, kteří z různých důvodů upřednostňují samostatnost před členstvím v jakémkoli typu organizace.

Formou rozhovoru se výzkumu zúčastnili lidé zabývající se teorií umění, queer teorií, mediálními studii, sociologií (genderu, rodiny, vzdělání, pracovního trhu), politologií, jazykovědou, literární teorií, teorií globalizace, kritickou historií. Z oblasti spíše aktivistické se účastnice zaměřovaly na průsečík genderu a třídy, politické umění, queer aktivismus, politickou sféru, tělo, jazyk, média, negativní dopady globalizace, kombinaci uvedených oblastí s jinými formami útlaku (např. zvířat), násilí a pracovní příležitosti.⁷

Všechny rozhovory byly následně přepsány a nakódovány podle principů otevřeného a axiálního kódování (Flick 2006: 297–302). Zjištění z analýzy textů a rozhovorů jsou propojena, aby nabídla vhlad do současné komplikované situace v českém feministickém myšlení v jeho žité i psané podobě.

Analyzované texty – teoretická východiska rozhovorů

Texty analyzované pro účely tohoto článku jsou v seznamu literatury označeny hvězdičkou, některé z nich jsou ale zároveň použity pro vytvoření teoretického rámce. Krátce je představuji vzhledem k jejich ukotvení a vztahu k teorii. Texty byly vybrány s ohledem na jejich zaměření reflektující buď celou sledovanou scénu, anebo její specifickou část. Při výběru textů bylo důležité jejich teoretické zaměření. Chybí proto některé případové studie i témata, která budou buď zpracována samostatně (vztah aktivismu a akademismu, hnutí) či se sice v rámci rozhovorů vyskytují, ale bylo o nich několikrát vědecky pojednáno (vliv způsobu financování na podobu ženských organizací české občanské společnosti – např. Ghodsee 2004, Kapusta-Pofahl, Hašková, Kolářová 2005, Hašková, Křížková 2006).

Analyzované texty zahrnují tři sborníky (Hauserová 1996, Noe, Chuchma, Klimentová 1999, Hašková, Křížková, Linková 2006).

První z nich – *Růže mezi trnám. Ženy v politickém životě* – je z konference o nedostatku žen v politice z roku 1996 iniciované autorkou úvodu sborníku Marií Haisovou. Ta patří mezi výrazné a dlouhodobé zastánkyně feminizmu diference (viz např. Haisová 2007). V úvodu sborníku Haisová ženy definuje jako „dárkyně života“, což má mít přímý vliv na jejich vztah k veřejnému působení. Optika feminizmu diference převládá v celém sborníku. Příspěvky vykazují ekofeministickou perspektivu různých odstínů. Název první z diskusí – „Hodí se ženy pro politiku a politika pro ženy?“ předpokládá existenci jasně definované entity „ženy“, předpoklad nijak nezpochybněný v rámci diskuse. Došlo v ní k vyzdvihování „ženské role“ pečovatelky (Rut Kolínská, Marie Fialová) až po důraz na nutnost zastoupení žen v politice pro blaho celé společnosti (Marie Kovárová, německá účastnice konference).

Další zahraniční účastnice konference – Waltraud Schoppe – ale ve svém příspěvku nastínila proměny ženského hnutí v poválečném západním Německu, včetně reflexe diferencí mezi ženami – prvek, který ostatní účastnice a účastníci konference víceméně ignorují. Tento příspěvek tak pouze dává tušit, že ekofeministický diferenční přístup není ničím samozřejmě definovaným svými přívržicemi, ale že se i zde otevírá pole pro hlubší reflexi východisek, k níž ovšem v rámci konference patrně nedošlo.

Druhý soubor – *Nové čtení světa* (1999) – je vlivnou sbírkou osobních výpovědí na téma feminizmu nabízející vhlad do uvažování nesourodé skupiny oslovených ekoložek, feministek a feministů, teologů a teoložek, spisovatelek a spisovatelů atd. Cílem je mimo jiné dostat se ke kořenům jejich postoje k feminizmu, který je v některých případech otevřeně negativní. Na rozdíl od předchozího sborníku není v tomto případě právě pro široký záběr a rozmanitost příspěvovatelů a příspěvovatelek možné definovat jeho převládající teoretické směřování či východisko, které není jasně vytčeno ani v úvodu. Editorským záměrem je představení

právě charakteristické různorodosti. Dochází tak k pokrytí i spíše prožensky než explicitně feministicky definovaných pozic.

Pokud se týká otevřeně feministických autorů a autorek, nacházíme silný vliv zahraniční zkušenosti – např. v příspěvku Pavly Jonsson „Důvody k radosti“ (Jonsson 1999: 32–45). Kromě prezentování řady fenoménů (např. *Guerrilla Girls*) je zajímavý i pozitivním, tedy nikoli sebevymežujícím se/negujícím postojem k různým projevům feministického aktivismu v ČR. Kromě otevřeně konstruktivistických a spíše akademických přístupů (např. Hana Havelková, Iva Šmídová) se setkáváme opět i s ekofeminismem diference (Marie Haisová) či se zkoumáním femininity v teologii (Kateřina Kofroňová) nebo v jazyce (Jana Valdřová, Nina Vangeli). V konfrontaci s některými otevřeně feministickými i „existenciálními“ příspěvky odhalujícími velice osobní vztah a identifikaci s myšlenkami feminismu (např. Marie Benetková) působí pozoruhodně stať Mirka Vodrážky/Mirky Vodrážkové „Hranice české společnosti střeží tajná ‚pohlavní policie‘“ (1999: 254–259). Autor/ka v ní feminismus v ČR vnímá jako „vytěsněný diskurs“ (255), kritizuje jeho stav a nastiňuje jeho filosofický potenciál radikální subverze bytí. Varuje ale zároveň, že se nejedná o nic, co by nutně muselo přijít (což je pocit, který některé uvedené akademické příspěvky navozují), naopak vyjadřuje k této možnosti skepsi. Celý sborník je i vzhledem k tomu, že v době jeho vzniku neexistoval žádný český feministický časopis (na což si ve svém příspěvku stěžuje M. Vodrážka/a/ová) cenným dokladem různých teoretických přístupů k feminismu a genderu.

Poslední soubor textů – *Mnohohlasem* (2006) – představuje především sociologické studie různých částí ženské scény i specifické aspekty role žen v české společnosti. Zatímco první dva soubory cílí na širokou veřejnost, třetí je určen pro vědeckou komunitu. To vyplývá i ze způsobu, jímž je napsán jeho editorský úvod (Hašková, Křížková, Linková 2006: 7–24). Jeho autorky na několika místech deklarují jednak vlastní „feministický“ přístup, ovšem bez další specifikace: „Přestože se samy definujeme feministicky...“ (ibid.: 8), jednak skutečnost, že vzhledem k povaze základních výzkumů není jejich cílem mapovat teoretické zázemí celé scény, ale „pouze“ aktivity, které ji tvoří: „V neposlední řadě je nutné zdůraznit, že v žádném případě nebylo naším cílem zachytit stav feministické teorie v ČR.“ (ibid.: 13) Přes metaforu mapování sborníku chybí závěrečná kapitola, jež by vzniklou mapu vykreslila. Že se jedná o knihu cílenou na akademickou obec, je patrné především z potřeby obhájit její angažovanost, zaměření „na změnu“, oslovení neakademiček/neakademiků ke spolupráci a prezentaci výzkumu. Rovněž tomu nasvědčuje i podrobný výklad vztahující se k použití přívlastku „ženský“ v podtitulu publikace. V editorském úvodu se tak setkáváme jak s tematizováním feministické epistemologie ve vztahu k otázkám vědeckosti, tak s teorií subjektivity a identity ve vztahu k použitému přívlastku „ženský“.

Protože se jedná o obsáhlé sborníky textů, jež by bylo možné analyzovat samostatně v rozsahu tří samostatných

článků, používám je v analýze jako určité zkratky k některým klíčovým charakteristikám scény.

Analýzovaný soubor dále obsahuje klíčový text česko-německé socioložky Gerlindy Šmausové (2011a), původně vydaný již v roce 2002. Gerlinda Šmausová v něm pojednává o potřebě českého sociologického myšlení opustit víru v ontickou povahu kategorie genderu vyvrácenou jak historicky, tak postmoderní kritikou. Vychází z teorií dekonstruujících identitu, popírajících její homogenní existenci, a kritizuje český sociologický úzus navzdory těmto teoretickým vhlédům reifikovat identitu svých subjektů.

Dále používám dva texty české feministické myslitelky a socioložky Hany Havelkové (2009, 2011). V prvním se autorka zamýšlí nad možnými historickými zdroji českého feminismu/českých feminismů a také nad adekvátností termínu „hnutí“ pro popis české ženské scény. Zaměřuje se na absenci kontinuity, exogenní původ české scény i na nutnost diferencovat období státního socialismu a nepojímat ho jako jednolitý celek s jednoduchými a časově homogenními účinky (v souladu s obdobným analytickým závěrem sborníku Hašková, Uhde 2009).

Ve druhém textu se Hana Havelková (2011) vztahuje ke stati Gerlindy Šmausové (2011b) o socialistickém projektu ženské emancipace, kdy text interpretuje jako výzvu k široké feministické debatě nad rámcem emancipačního projektu a de facto se hlásí k její kritice mainstreamového liberálního českého feminismu.

Libora Oates-Indruchová (2011) také reaguje na text Gerlindy Šmausové (2011a), ale její výzvu ke kritické reflexi interpretuje úžeji, ve vztahu k mezerám v českém feministickém sociologickém uvažování. Konkrétně si všímá velkého množství sociologických prací používajících gender jako jednotku analýzy a zároveň absence jasného epistemologického vymezení tohoto pojmu, mluví dokonce o „ustrnutí“ potřebných teoretických debat.

Soustředím se také na tři texty Miroslava Vodrážky/mirka vodrážky (1999, 2003, 2006). V nejstarším textu je Miroslav Vodrážka vysoce kritický k politickému životu v ČR jako takovému s důrazem na ženskou politickou participaci. Ve druhém textu se (už jako mirek vodrážka) zamýšlí nad vývojem českého feminismu, opět velice kriticky. V posledním textu rozebírá rozhovory s představitelkami ženských organizací. Kritizuje jejich údajnou submisivitu i absenci téměř všech charakteristik, které vnímá jako zásadní pro ženskou sebevědomí a identitu. Vyzdvihuje tzv. existenciální a politický feminismus, který v ČR chybí, oproti dominantnímu sociálnímu feminismu. Ani jeden z feminismů nedefinuje na základě feministické teoretické literatury, z textu lze ale odvodit jejich význam. Sociální feminismus chápe jako aktivity směřující k vyrovnávání šancí. Vychází z univerzalistického vnímání subjektivity, v klasičtějších dělení feminismů se blíží liberálnímu feminismu.

Existenciální feminismus se u vodrážky vztahuje k žité identitě, k prožívání ženství jako kategorie. Patrný je vliv existenciální filosofie a Simone de Beauvoir, ač zůstává neci-

ována. Hlavním momentem je uvědomění si ženskosti jako jinakosti, druhotnosti. V praktické rovině, kterou autor reflektuje, jde často o aktivismem podmíněné zásadní posuny v osobním životě (např. rozvod), jež ale v rámci české scény zůstávají pouze v osobní, individuální rovině bez přesahu. Často k nim ale nedochází vůbec. Tento proud feminizmu mirek vodrážka identifikuje s heslem „osobní je politické“ (vodrážka 2006: 75) západní druhé vlny (přijímá koncept čtyř vln feminizmu).

Poslední, nejvyšší stupeň feminizmu vodrážka definuje jako „politický“. Ten podle jeho názoru české „protohnutí“ vnímá jako zcela nepřijatelný. Tento proud feminizmu „klade důraz na změnu mocenských poměrů a institucionálních vztahů“ (ibid: 75). Jeho cílem není pouhé liberálně-feministické narovnání parciálních nerovností zahrnutím žen do konceptu nezávislého politického subjektu, ale zásadní transformace (či spíše svržení) stávajících mocenských struktur. vodrážkovi se daří pojmenovat mnoho problémů celé scény, ale nevzbuzuje žádnou naději do budoucna – feminizmus v ČR se podle jeho názoru dostal do slepé uličky.

Texty mirka vodrážky i text Hany Havelkové z roku 2009 kontrastují s náhledem na scénu z pera politoložky Kateřiny Vráblikové (2007), která termín „hnutí“ používá téměř bezproblémově; její východiska nejsou specificky feministická, dané uskupení používá jako příklad, na němž představuje vlastní upravený model pro zkoumání sociálních hnutí obecně.

Konečně poslední dva texty se zaměřují na kritiku místní feministické akademické scény z perspektivy cíleně překračující a zpochybňující národní rámec. Tereza Kodíčková v textu z roku 2002 kriticky rozebírá českou feministickou společenskovední akademickou produkci. Kritizuje nekritické přijetí úzce definovaného liberálního feminizmu, univerzalizmus a ignorování kritiky západního kánonu z nezápadních pozic, konkrétně z pozic postkolonialismu. Univerzalizmus vnímá v podobných intencích jako mirek vodrážka v textu z roku 2006. Vyzývá k větší samostatnosti v myšlení, k odklonu od teleologické metafory transformace a jako součást problému vnímá i neexistenci dialogu napříč postsocialistickými zeměmi („vnitřní orientalizmus“, Kodíčková 2002: 77), který by vystavení vlastního kánonu mohl umožnit.

Marta Kolářová (2010) kritizuje nedostatek reflexe mezinárodních a nadnárodních problémů v místním feministickém myšlení, což je prvek kritizovaný i mirkem vodrážkou (2003, 2006). V pasáži „Ženy východní Evropy“ se Marta Kolářová (2010: 16) zabývá pojmy globálního sesterství, transnacionálního a globálního feminizmu a postkolonialismu, rovněž s ohledem na místní vývoj. Na rozdíl od článku Terezy Kodíčkové, který je založen na analýze českých feministických textů s důrazem na jejich pozici v celosvětovém mocenském uspořádání, se text Marty Kolářové snaží spíše představit jednotlivé momenty kritizující politiku globálního sesterství a poukázat na proměnu v postavení českého feminizmu z globální perspektivy.

Současnou krajinou diskursu – zjištění z rozhovorů

V této části se zaměřím na klíčové prvky diskursu o české feministické scéně, jak jsou konstruovány v analyzovaných textech a provedených rozhovorech. Tento způsob prezentace výsledků analýzy – na základě neustálé komparace – dovoluje myšlenkově propojit analýzu textů s analýzou rozhovorů a zároveň místo očekávatelných témat (generace, institucionální zakotvení, etnicita, výše dosaženého vzdělání, vliv financování atd.) umožňuje poukázat na jiné styčné body s analyzovanou literaturou. Cílem je ukázat posuny, nesoulad a jejich možná vysvětlení. Jak už bylo výše naznačeno, nejedná se o vyčerpávající představení všech identifikovaných a nakódovaných témat – soustředím se zde především na styčné plochy obou datových souborů, a to především na témata, jež jsou teprve vyjednávána, jednotlivé výpovědi o nich se výrazně liší a často si protiče.

Některé kontradikce je možné vysvětlit časovým odstupem jednotlivých textů a rozhovorů, i to z nich ale činí cenné ukazatele vyjednávání o tom, která interpretace bude nakonec přijata za dominantní. Naopak témata, jejichž interpretace jsou sdíleny napříč celým vzorkem, byla již ustálena a přijata jako „pravdivá“, což je potvrzováno i pokusy o jejich subverzi některých účastnic a účastníků výzkumu. Postupně se zaměřím na pět témat: sebeidentifikace s feminizmem, typologie feminizmů, heterogenita a chybějící diskuse, výzva sociologickému mainstreamu a provincionalismus.

Jsem feministka

Důležitým tématem je sebeidentifikace účastnic a účastnic výzkumu ve vztahu k pojmu feminista/feministka. Bohatá zahraniční literatura zkoumající význam a okolnosti, jež k přijetí či naopak odmítnutí tohoto označení vedou (např. McCabe 2005), naznačuje, že se jedná o zlomový moment ovlivňující další sociální chování aktéra/aktérky. Podobné přesvědčení se odráží i v analyzované literatuře.

Text mirka vodrážky z roku 2006 představuje kvalitativní výzkum českých ženských organizací, na kterém se po přelomu tisíciletí podílel. Vnímá je jako z hlediska původu „exogenní“, vytvořené působením zvnějšku na lokální prostředí (tuto tezi prezentoval již ve sborníku *Nové čtení světa* z roku 1999). To protiče mapování tuzemských zdrojů daných uskupení, které publikovala Hana Havelková v roce 2009, i detailnímu popisu jednotlivých návazností v práci Libory Oates-Indruchové (2012).

mirek vodrážka identifikuje tři typy aktivistek a soustřeďuje se na ty, jež mají problém se samotným pojmem „feminizmus“. Tvrdí, že „stejně jako ve společnosti, tak i mezi jednotlivými aktivistkami je zakořeněn silně ambivalentní vztah k feminizmu“ (vodrážka 2006: 64). Toto tvrzení dokládá citacemi z výzkumu. Jedná se o jeden z jeho klíčových argumentů proti existenci ženského hnutí v ČR, neboť neochota identifikovat se s feminizmem by jednoznačně ukazovala na absenci tohoto typu kolektivní identity. Zároveň, což pokládám za významné vzhledem k mapovaným přístu-

pům k teoriím, by podobné odmítnutí znamenalo i odmítnutí vstupovat do interakce s již existujícími teoriemi i neochotu zabývat se vznikem nových teoretických uchopení reality.

Všechny účastnice mnou prováděného výzkumu se však za feministky označily, často spolu s reflexí problematiky sebeidentifikace a její důležitosti, případně s náznakem osobního vývoje: „*Jsem už feministka bez přívlastků*“, „*Jsem feministka bez ale*“, „*Já už jsem právě dospěla do té fáze, že tam nemusím dodávat žádné vysvětlení ... už jsem v té poslední fázi*“. Několik účastnic zdůraznilo i roli kontextu („*Označila bych se [za feministku], ale je to situační.*“). V mém výzkumu k dovětkům, omezením či další, potenciálně normativní (přijatelný feminismus versus deviantní feminismus) specifikaci bez mé výzvy nedocházelo, na rozdíl od výzkumu Kateřiny Vráblíkové. Ta uvádí, že se „všechny dotázané reprezentantky ženských skupin... totiž za feministky samy označily“ (Vráblíková 2007: 238), ale v poznámce pod čarou dodává: „[To] ale nemění nic na tom, že říkají „já osobně feministka jsem“, či používají feminismus s různými přívlastky (jako ten rozumný, normální atd.)“ (ibid: 243).

Identifikace účastnic a účastníků mého výzkumu s tímto označením byla naopak dále potvrzena, když na další otázku po možnosti, zda by je feminismus mohl v budoucnosti přejít, všechny a všichni shodně odpověděli záporně: „*Přejít rozhodně ne, myslím si, že mi feminismus nebo myšlenky související s genderovou rovností pomáhaly nalinkovat můj život*“, nebo „*Ne, já si nemyslím, že to přejde*“, „*Doufám, že z toho nevyrostu*“. Některé výroky byly relativně důrazné: „*Nikdy mě to určitě nepřejde, možná naopak budu časem radikálnější*“, „*Ne, to si neumím představit*“, nejradikálněji pak „*Až umřu!*“.

Tato zásadní diskrepance staví ostrou kritiku mirka vodrážky do nového světla. Zpochybňuje totiž jeho hodnocení scény jako de facto nefeministické, s ambivalentním postojem k feminismu jako označení či identitě.

Mirek vodrážka používá pro popis české ženské scény termín adiaforizace Zygmunda Baumana, který označuje vyprázdňení pojmů a aktů tradičně spojených s morálkou v pozdně moderních společnostech, kdy se povrchnost postupně šíří do všech sfér života společnosti. mirek vodrážka tvrdí, že některé aktivistky mají sklon produkovat „feminismus bez feminismu“ a „politiku bez politiky“ také tím, že se ani s jedním pojmem neidentifikují. Tím si jej přivlastňují bez jeho obsahu a tak ho zbavují jakéhokoli subverzivního potenciálu. Ve světle dalšího oddílu analýzy je možné se na tento problém podívat i z druhé strany – přivlastnění pojmu, tedy explicitní přihlášení se k němu, bez následné feministické agendy (bez schopnosti definovat vlastní východiska a určit, co je činí feministickými), může mít téměř stejný výsledek jako přijímání obsahu při odmítání termínu.

Rozdíly ve výpovědích účastnic a účastníků tohoto výzkumu a výzkumu mirka vodrážky je částečně možné vysvětlit rozdílným výběrem vzorku i časovým posunem, což je faktor, který uvádí i Kateřina Vráblíková (2007). Ta ho dává ho do souvislosti s etablováním genderových studií v aka-

demické sféře, a tedy s větší přijatelností dané identifikace. Moje zjištění jeho kritiku zpochybňují, stejně jako zpochybňují přetrvávání opatrnosti a rezervovanosti, o němž mluví Kateřina Vráblíková. Ze zde prezentovaného výzkumu naopak vyplývá, že sebeidentifikace s feminismem jako problematická vnímaná není. Z podstaty identifikace – tedy pozitivního vymezení určitého předmětu, s nímž k identifikaci dochází – plyne naděje, že se bude objevovat i zvýšená schopnost definovat teoretické pole relevantní pro daného účastníka či účastnici výzkumu.

Feminismus ano, ale jaký...

S feministickou identifikací úzce souvisí otázka definice obsahu feminismu, s nímž se účastnice nebo účastník identifikuje a jenž poodhaluje jeho/její teoretické ukotvení.

Sborník textů *Nové čtení světa* vydaný Marií Noe, Josefem Chuchmou a Evou Klimentovou (1999) budí dojem, že české scéně dominuje množství „soukromých“ feminizmů nej-různějšího původu. Často je za klíčovou označována zahraniční zkušenost bez ohledu na oblast zájmu daného autora či autorky (teologie, kulturní studia, sociologie). Objevují se i texty feminismu diference, ač toto označení není explicitní, autorky se k němu – jako k jednomu z více feministických proudů – otevřeně nehlasí, ale např. ekofeministka Marie Haisová se dovolává heteronormativity, když mluví o „kvalitě vztahů, které jsou prvotně vztahy mezi ženami a muži. To je neoddiskutovatelně dané přírodou.“ (1999: 23)

Feminismus diference je také společným jmenovatelem nejstaršího z citovaných sborníků – *Růže mezi trním* (Hauserová 1996). Text Aleny Wagnerové zde například používá metaforu české politiky jako škodlivé monokultury. Protože ženy mají ontologicky jiné potřeby než muži, jejich absence v politickém životě je škodlivá pro celou společnost.

Oproti tomu Tereza Kodíčková (2002) a podobně i Gerlinda Šmausová (2011a) a Hana Havelková (2011) tvrdí, že dominantním feminismem ovládajícím akademický diskurs je jednoznačně liberální feminismus, který vychází ze zkušenosti žen bílé střední třídy. Co dominantnímu akademickému diskursu podle uvedených autorek chybí, je reflexe a zapracování kritiky liberálního feminismu, která probíhá od konce 70. let 20. století za našimi hranicemi a která upozornila na opomíjené aspekty kulturní odlišnosti a na univerzalismus liberálního feminismu (Kodíčková 2002: 72).

I mirek vodrážka spatřuje v povaze „českého“ feminismu zásadní problém. Výzkum zaměřený na ženské organizace podle něj ukazuje, že jsou, stejně jako česká společnost, nejvíce ochotné akceptovat i prosazovat liberální feminismus (vodrážka 2006: 75). Ten je pro něj v protikladu se skutečně subverzivními feminizmy (viz výše).

Většina účastnic a účastníků mého výzkumu nebyla příliš ochotná identifikovat se s některým z konkrétních feministických proudů. Hovořili o obecné sociální spravedlnosti, rovných příležitostech, svobodě od připsaných kategorií, lidských právech jako základu ostatních práv, o právu na sebedefinici. Často se tak opravdu setkáváme s tolik kritizo-

vaným univerzalismem (Kodíčková 2002, vodrážka 2006) i liberálním feminismem, a to i explicitně („já jsem asi liberální feministka“), ovšem bez reflexe jeho kritiky a špatného jména v aktivisticky i radikálněji orientovaných akademických kruzích („Liberální feminismus mi ale asi nikdy blízký nebyl“, „Nezajímá mě pořád dokola sladování a další tahle témata...ten liberální feminismus“, anebo ještě kritičtěji ke kooptační podstatě liberálního feminismu: „A hlavně mi úplně už leze na nervy ten liberální feminismus, který podle mě dělá víc škody než užítku. To, že teď říkáme, tak jo, tak prostě budeme nějak kooperovat s tím systémem. ..., což ale nakonec vede k tomu, že ... v podstatě ničeho nedosáhneme“). Objevuje se i reflexe deficitu v rovině žitého feminismu, jak na ni upozorňuje mirek vodrážka: „Trochu mě unavují ty holky, co by na hodině dekonstruovaly pomalu i židli a pak vyjdou ven na cigaretu a začnou se bavit o tom, že je svědčí a že musejí být vyholené kvůli příteli.“

U některých akademiček⁸ se objevuje jiný přístup. Přímo se určitou feministickou teorií zabývají nebo si jsou naopak vědomy toho, že jejich teorie je závislá na problému, kterým se zabývají, nejde tedy o nějaký celkový rámec, ale spíše o jednotlivou argumentaci proměňující se s předmětem zájmu. Tuto proměnlivost nevnímají negativně či problematičtěji: „Já se spíš vymezuji třeba k různým metodologickým přístupům už v tom feminismu, nejsem tak teoreticky orientovaná ve své práci.“ Dále se objevila i identifikace s výše uvedeným feminismem diference: „Pro mě je [feminismus] hlavně to, že jsem hrdá, že jsem žena... ženy jsou lepší než muži.“ Stejná účastnice se explicitně identifikuje s kulturním feminismem a je si vědoma toho, že je občas označována za radikální feministku (kulturní, ve smyslu odporu k mužům). Patří k menší části osob ve výzkumu, jež mají svá stanoviska jasně definovaná, jak sama naznačila, i z důvodu rezistence až odmítání ostatních feministek a feministů.

Dalším teoretickým přístupem byla intersekcionalita, která se objevuje napříč institucionálním zakotvením konkrétní účastnice. V případě intersekcionality ale žádná z účastnic nehovořila o jeho aktuální kritice a teoretických problémech, které s sebou nese (např. Heft 2012).

S trochou násilí by bylo možné zjištění interpretovat jako potvrzení všech tezí představených v použité literatuře: protože se nejčastěji objevují široké definice uvádějící rovnost příležitostí a lidská práva, jedná se o humanistický liberální feminismus kritizovaný Terezou Kodíčkovou, potažmo mirkem vodrážkou. Zjištění z provedených rozhovorů je ale také možné interpretovat buď jako neochotu používat „nálepky“, jež s sebou nesou povážlivou historickou zátěž, anebo jako absenci potřeby takového vymezení. Navíc různé proudy feminismu přítomny byly, ač většinou bez dalšího rozvedení (což s sebou potenciálně nese řadu epistemologických problémů i riziko prostého nedorozumění – viz analýza *Růže mezi trnám* výše).

Objevilo se i prosté odmítání teorií jako takových, což z hlediska jakékoli činnosti (tedy i čistě aktivistické) představuje potenciálně závažný problém, neboť teoretická ne-

vyhraněnost může vést k nereflektované předsudečnosti. Tento přístup se ukázal v případě dvou rozhovorů: „teorie mě neovlivňují“, „teorie mě nezajímají, nemám k nim žádný vztah“. Samotná definice feminismu první účastnice kladla důraz na „možnost volby“, tedy svobodu od připisovaných rolí a kategorií, přičemž ale sama kategorie „žena“ zůstala netknuta. V rozhovoru se opakovaně objevovala téma feminismu diference (ženy vnímané bezproblémově jako jasně definovaná skupina s jednoznačnou identitou) ovšem spolu s důrazem na hodnoty rovnosti – např. na stejnou míru tvořivosti u žen i mužů. V druhém případě negativní vymezení k teoriím plynulo z nedůvěry v akademickou sféru a její ochotu zabývat se také vysvětlováním a aplikací poznatků na žitou realitu.

Idiosynkrazie jednotlivých definic ukazuje na absenci diskuse, jež by nutila k jasnému vymezení teoretických pozic. Stávající situace tak umožňuje pokračovat v individuálních feminismech bez potřeby vztahovat se k místní geopolitické a historické situaci a budovat širší teoretický rámec. To je sice na jedné straně pozitivní (pluralita východisek), na straně druhé se míra pozitivivity nutně odvíjí až od diskuse o těchto východiscích.

Heterogenita: bez debaty

Na základě sborníku *Nové čtení světa* Marie Noe, Josefa Chuchmy a Evy Klimentové (1999) Hana Havelková identifikovala individualizované způsoby seznámení se s feministickou problematikou jako zdroj místní vysoce diferenciované ženské scény (Havelková 2009: 73). mirek vodrážka hodnotí tuto diferenciaci jako „diskursivní konglomerát“ (vodrážka 2006: 73). Je vůči heterogenitě kritický, neboť zamezuje formulaci společného cíle a politiky.

Ačkoli účastnice výzkumu jmenovaly různé způsoby toho, jak se k feminismu dostaly, společné rysy byly více než patrné. Většina účastnic v některém bodě svého života feminismus a genderové vztahy studovala a asi polovina z nich se o něj začala zajímat až na vysoké škole. Méně časté byly další dvě „cesty“: prostřednictvím aktivismu v jiném hnutí anebo slovy jedné z nich „tak nějak přirozeně“ prostřednictvím knih a negativního i pozitivního vlivu rodiny. Uvedené vlivy se často překrývají (od zájmu v dětství přes aktivismus v jiném hnutí až ke studiu na vysoké škole a otevřený příklon k feminismu). Zdá se tedy, že sama heterogenita původu feminismu je spíše otázkou měřítka.

Gerlinda Šmausová (2011b) upozornila na rozcestí, na němž místní feminismus stojí: mezi feminismem soustředěným jen na určitou ekonomicky zvýhodněnou skupinu žen na úkor jiných skupin a feminismem s důrazem na sociální spravedlnost (Šmausová 2011: 203). Hana Havelková tento text interpretovala jako „rukavici hozenou českému feminismu“ – výzvu dohnat teoretické debaty a začít se kriticky vymezovat vůči feminismu střední třídy s univerzalismem, jenž si nárokuje. Touto kritikou by se mělo zamezit opakování chyb, k nimž došlo jinde (Havelková 2011: 97). Poněkud paradoxně stejnou výzvu českému feministickému

kému myšlení, včetně Hany Havelkové, adresovala v roce 2002 (tedy v roce, kdy poprvé vyšel i text Gerlindy Šmausové, zde 2011a) Tereza Kodíčková. A podobnou výzvu najdeme i ve všech textech mirka vodrážky.

V souladu s jeho tvrzením, že není kde dialog vést a že tedy veden není a skupiny jsou „tudiž... nejen pro veřejnost, ale i samy pro sebe neviditelné“ (vodrážka 2006: 77),⁹ některé účastnice výzkumu také vyjadřovaly naléhavou potřebu širší debaty o feministických tématech: „*Český feminismus je interpretačně strašně málo vymezený. Na jedné straně to vytváří iluzi, že jsme všichni na jedné lodi, ale ve skutečnosti nejsme, protože každý má svou vlastní interpretaci na pozadí, a ta často zůstává skrytá*“, nebo „*Chybí tady diskuse. Feministická scéna tady – doopravdy spolu nemluvíme, nečteme se, natož abychom diskutovaly o teoriích...*“, „*Nečteme se, myslím, že Brno spíš nečte Prahu než opačně*“.

Součástí tohoto nedostatku diskuse je i nepřilíš často uváděná absence debaty v rámci zemí sdílejících určitou historickou zkušenost, kterou si nicméně několik účastnic uvědomovalo: „*V jedné mezinárodní přednášce jsem hodně brojila vůbec proti tomu posilování hranic Východ – Západ, a že nemám ráda ten koncept. Co to je východní Evropa, střední Evropa? Mám pocit, že to není naplněné nějakou historickou zkušeností, ale ani kulturní pořádně, ale na druhou stranu ano, jsou tady jakási specifika, která zkoumáme příliš málo, a mám s tím obecně problém.*“

Zdá se tedy, že problémem není heterogenita způsobu seznámení se s feminismem, ale spíše tiché přijetí určitého – jak plyne z minulého oddílu – často spíše latentního feministického proudu či epistemologického přístupu, který není dále rozebírán. To se odráží i v tom, že řada (nikoli ale většina) účastnic nepozorovala žádné změny v rámci „svého“ feminismu: „*Já myslím, že k žádnému posunu u mě nedošlo, pořád si asi myslím to samé.*“

Feministická sociologie, sociologický feminismus

Při sledování vývoje základních pojmů současné feministické teorie narážíme na různorodou disciplinární provenienci jednotlivých konceptů, nicméně na české scéně podle některých autorek převládá sociologie.

I zatím nejobsáhlejší sborník o scéně, *Mnohohlasem* (Hašková, Křížková, Linková 2006), vznikl v Sociologickém ústavu AV ČR. Z jeho institucionálního zakotvení plyne, že jeho cílem je produkce vědecké znalosti o „české ženské scéně“, ač autorky v úvodu zdůrazňují problematičnost tohoto konceptu z pohledu blíže nespecifikované feministické teorie a přestože mluví o ženské scéně, reflektují i problematičnost tohoto pojmu.

Dominanci sociologie v českém odborném psaní o genderu a kritice jeho neopozitivistických tendencí se věnují dva texty z celého souboru – jeden spíše latentně (Šmausová 2011a), druhý explicitně (Oates-Indruchová 2011).

První z textů kritizuje představu genderu jako něčeho „ontického“, inherentního pohlaví, což by, pokud by tomu tak bylo, učinilo kategorii genderu zbytečnou. Autorka na-

črtává historii genderu jako pojmu a propojuje ji s pracovním trhem a dalšími okruhy sociologického bádání, ovšem bez reprodukování dualismu, na němž jsou založeny jak feminismus diference, tak liberální feminismus. Libora Oates-Indruchová konstatuje převahu sociologického bádání v české vědecké variantě feminismu. Text Gerlindy Šmausové interpretuje jako kritiku směřování sociologie genderu v ČR od přelomu milénia. Identifikuje toto období jako čas, kdy se do té doby fungující teoretické debaty zastavily, a zanechaly po sobě „bílé místo na mapě“ (2011: 83) českého feministického sociologického uvažování.

Převaha sociologie v akademickém bádání o genderu byla připomenuta i řadou účastnic výzkumu, ačkoli se až na výjimky otevřeně nevztahovaly k povaze daného zkoumání, tedy hlavnímu předmětu výše uvedených výtek. Několik z nich kritizovalo samotný fakt této převahy: „*Věci, které se tu staly populární, jsou sociologické teorie, ale ne ty francouzské ulítlé, ... ale spíše ty slušné, akademické... ostatní nejsou brány vážně, protože jsou levicové.*“ Řada z nich (včetně některých aktivistek) se touto otázkou nikdy nezabývala: „*Myslím, že je přirozené, že dvě z největších akademických center [zabývajících se genderem] jsou sociologická, ale je to zajímavé...*“ Další účastnice představila odlišné možné vysvětlení stavu české feministické sociologie: „*Sice se tady vyučuje sociologická teorie, ale já osobně považuji [českou] sociologii za velice empirickou vědu... provincialismus [české] sociologie má pak vliv i na provincialismus feminismu.*“

Z uvedeného vyplývá, že pocit nedostatku debaty se neomezuje pouze na obecné otázky feminismu a genderu. Diskuse chybí i na teoretické úrovni v rámci akademických disciplín a mezi nimi, a to jak lokálně, tak i s globálním přesahem. Tereza Kodíčková si tohoto fenoménu všimla již před deseti lety: „... dané texty se cíleně o promyšlení samostatné české feministické teorie nepokoušejí. Jedná se buď o dosti submisivní kritiku západního feminismu, nebo o „prostý“ popis zdejší situace.“ (Kodíčková 2002: 70)

Některé účastnice výzkumu (s převládajícím akademickým ukotvením) identifikovaly zdroj tohoto deficitu, který vnímají jako objektivní danost: „...*mám pocit, že je to [dominance západních konceptů] nepřekonatelné, že stejně musíme psát anglicky, musíme číst anglicky, musíme reflektovat ta velká jména, bez toho to nejde a můžeme se potom svojí praxí spolupodílet na tom, abychom zviditelňovali nějaké lokální věci, ale my se prostě nemůžeme vyhnout tomu, abychom ta velká jména četli a pracovali s nimi.*“ Představa vzniku místního teoretického rámce je vnímána jako neuskutečnitelná z podstaty fungování vědy: „*když člověk píše někam do zahraničí, tak většinou, co může prezentovat, jsou nějaké výsledky z lokálního výzkumu, protože jak by se dívali na to, že tady začala pracovat nějaká Češka s tím, že tu vymyslela teorii o feminismu, postsocialismu nebo globalismu, to by stejně nebylo přijatelné. I v tomto jsou nerovnosti... Ale my už vlastně ani nemůžeme mít ambice, že já se teď prosadím ve světě s nějakou teorií. To bych musela někam odjet a být tam, tam něco vytvářet a ne, že jakoby odsud něco publikovat jen v angličtině.*“

Toto zjištění částečně potvrzuje tvrzení Terezy Kodíčkové: „Bezvýhradně respektují pravidla západního humanistického diskursu, jemuž dovolují, aby stanovil hranice, v nichž se smějí pohybovat a teoretizovat, formuloval otázky, které budou klást, a problémy, které mají řešit.“ (Kodíčková 2002: 84) Zároveň jej ale rámuje v jiném světle – účastnice výzkumu rozhodně netrpí nedostatkem reflexe své vědecké situace, vnímají ji ale opravdu jako pevně danou, bez možnosti účinné subverze.

Provincialismus

Poslední topografickou charakteristikou krajiny diskursu české feministické scény je provincialismus. Výše uvedená citace o provincialismu české sociologie nachází paralelu v kritice mirka vodrážky, který českým feministkám vytýká nezáměr o mezinárodní dění – konkrétně připomíná začátek války v Iráku a lhostejnost českých ženských organizací k této skutečnosti (vodrážka 2003). Podobně si také všímá absence dialogu těchto organizací o „zásadních společenských nebo globálních problémech“ (Vodrážka 2006: 69).

Obdobnou kritiku můžeme najít i v knize Marty Kolářové z roku 2010. Autorka v něm představuje transnacionální a globální feminismus a kritizuje místní nezáměr o globální problémy, neboť ten má negativní dopady – vede k opakování stejných chyb, jako je rasová či třídní slepota (podobně viz výše uvedený text Gerlindy Šmausové 2011a). Tato kritika byla také jednou z hlavních os textu Terezy Kodíčkové z roku 2002 (nověji se s ní setkáváme např. u Uhe 2010).

V provedených rozhovorech se globální témata objevují spíše sporadicky, což je ale částečně dáno zaměřením na tuzemskou scénu. Objevilo se několik srovnání se situací v jiných evropských postsocialistických zemích, kde bylo možné vystopovat i vliv institucionálního pozadí. Zatímco několik aktivistek vidělo spíše styčné body: „*Ty problémy jsou jako přes kopírák, když se sejdem ... ale jenom tady ve střední Evropě, v Pobaltí se ukázalo, že je to jiné*“, v rámci akademie se objevovaly rozpory: „*Zkušenost s vědeckou prací v regionu střední Evropy je ta, že tady spolu moc nekomunikujeme, nespolutracujeme... navzájem se necitujeme a nečteme.*“ V rámci akademické sféry se také nejčastěji objevila otevřená kritika stavu, kdy „*východní, střední Evropa je dobrá jako zdroj empirických dat, ale ne jako kritická inspirace*“, „*My dáváme data, oni teorii*“. Jindy byla mocenská nerovnováha sice konstatována, ale interpretována jako nezvratná a nutná (viz výše). Z uvedeného je patrné, že určité povědomí o dění mimo ČR je přítomno, ovšem v rozdílné míře, a pokud k uvědomování si pozicionality dochází, většinou pouze v rámci pocíťované globální mocenské hierarchie. Sporaďičnost těchto komentářů je záležející s ohledem na to, že většina účastnic výzkumu za sebou má různé dlouhé a intenzivní zahraniční pobyty. Bylo by však nespravedlivé tvrdit, že se každá/y z feministek/feministů pouze soustřeďuje na svůj vlastní zájem v národním rámci. Vnímaná potřeba intersekcionalního zaměření je společná téměř všem účastnicím a účastníkům výzkumu a v této souvislosti byla veli-

ce často pozitivně připomínána brněnská organizace Nesehnutí.

Zatímco až na individuální případy zaměřující se přímo na nadnárodní úroveň tedy k otevřené reflexi světového dění opravdu nedošlo, nelze tvrdit, že by scéna byla zcela výlučně zaměřená dovnitř. Přesto se ale i vzhledem k přejímání teoretických perspektiv, jež je vnímáno jako nutnost, jedná o zajímavý prvek – perspektivy jsou jakoby přejímány bez svého širšího kontextu, což potvrzuje výše citovaná kritická zjištění Gerlindy Šmausové, Terezy Kodíčkové a dalších.

Závěr

Představená analýza v žádném případě není vyčerpávající. Zachycuje pět témat, jež se přímo k teoriím vážou – sebedentifikaci s feminismem, preferovaný proud feminizmu, absenci debaty, vnímanou dominanci feministické sociologie a provincialismus české feministické scény. Jedná se o analytické výstupy výzkumu, o témata, která v průběhu výzkumu a zejména následné analýzy dat nabrala na důležitosti a jejichž prostřednictvím je možné zprostředkovat současný pohled zevnitř scény na okruhy dříve tematizované v literatuře o této scéně.

Výzkum ukazuje heterogenitu, nejenom pokud jde o ženské a feministické organizace a jejich východiska a způsoby financování, jev velice dobře zachycený v odborné literatuře (Hašková, Křížková 2006, Vráblíková 2007, Ghodsee 2004, Kapusta-Pofahl, Hašková, Kolářová 2005 atd.), ale i v rovině interpretací, a tím i teoretického zázemí dané scény. Nezdá se ale, že by rozmanitost a členitost krajiny českého feministického myšlení nutně vedla do slepé uličky, že by bylo nezbytně nutné začít znovu, jak naznačují některé z analyzovaných textů.

Pokud jde o vztah mapované krajiny k teoriím, nacházíme rovněž velice heterogenní a v několika případech vysoce ambivalentní, až odmítavý přístup. Teorie jsou často chápány instrumentálně (odkazy na jednotlivé texty, absence a neproblematičnost širšího teoretického rámce), a to poněkud překvapivě spíše účastnicemi výzkumu z řad akademické obce. Zdá se, že v rámci každodenní vědecké práce se jedná o přístup velmi běžný, je ale přinejmenším záležející, že v rámci rozhovorů, tedy mimo tento užší rámec (ač i v něm jde o zpochybnitelnou praxi), je tento přístup pouze reprodukován a tematizován jako neproblematický.

Z výše uvedeného možného vztahování se k teoriím se setkáváme téměř se všemi přístupy, ovšem v různé míře. Používání periodizace na jednotlivé vlny feminizmu, jež ze své definice zakotvená v západní (kontroverzní) historii tohoto přístupu, je časté. Tento konceptuální rámec je opět vnímán zejména instrumentálně, tedy jako „praktický“. Jeho deterministický až teleologický podtext nebyl tematizován vlastně vůbec. Používání různých označení konkrétního feminizmu se rovněž vyskytuje, ač méně často. Jedná se o jistý paradox – pokud by tato větší zdrženlivost vycházela z pocitu nesrovnalosti mezi historickými a geo-

politickými kořeny jednotlivých přívlastků, měla by se objevit i u používání konceptu vln, což se ale neděje.

V rovině epistemologie se s určitými koncepty opravdu setkáváme (především s teorií stanoviska, patrně v ozvěně článku Gerlindy Šmausové 2011a), rovněž se setkáváme s teoriemi diskursu a např. kritickou sociální teorií, která se objevuje i u spíše aktivisticky identifikovaných účastnic výzkumu.

Otevřeně nepřátelský vztah k možnosti, či dokonce nutnosti teoretického rámce se objevil de facto pouze v jediném případě. V dalších případech, kdy bylo vymezení kritické, se jednalo především o vztah k teoriím vnímaným jako příliš odtrženým od žitých problémů, dané účastnice výzkumu ale zároveň svou vlastní činnost určitým více či méně konzistentním způsobem rámovaly.

Napříč scénou v rámci rozhovorů bylo možné zachytit společný pocit, někdy ve formě silné frustrace a ztracených nadějí. Jde o pocit napětí vzniklý téměř absentující diskusí na nejrůznějších úrovních. Je to zjištění překvapující, vzhledem k mnohaleté přítomnosti kritiky tohoto stavu. Představa, že by se z této situace mohla zrodit nová imaginace budoucnosti, tak není právě aktuální. Nejedná se ale ani o krajinu zcela sterilní. Potřeba situaci změnit a výzvy v tomto smyslu jsou slyšet stále častěji. Lze doufat, že k obnově debaty dojde samovolně, bez nutnosti vnějšího zásahu, podobně jako se měsíční krajina výsypek povrchových dolů obnovuje do daleko zajímavějšího a bohatšího stavu bez rekultivace.

© Blanka Nyklová, 2013

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2013

Literatura

- Blagojevič, M. 2004. „Creators, transmitters, and users. Women’s scientific excellence at the semiperiphery of Europe.“ *European Education*, Vol. 36, No. 4: 70–90.
- Bordo, S. 1993. „Feminism, Foucault and the Politics of the Body.“ Pp. 246–257 in Price, J., Shildrick, M. (ed.). *Feminist theory and the body: A reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Braidotti, R. 1994. *Nomadic Subjects: Embodiment and sexual difference in contemporary feminist theory*. New York: Columbia university Press.
- Braidotti, R. 2011. *Závěrečná přednáška*. London: Futures of Feminism conference, 5.–7. 7. 2011.
- Butler, J. 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Chafetz Saltzman, J. 1997. „Feminist theory and sociology: underutilized contributions for mainstream theory.“ *Annual Review of Sociology*, Vol. 23, No. 1: 97–120.
- Code, L. 2000. „Epistemology.“ Pp. 173–184 in Jaggar, A. M., Young, I. M. (ed.). *A companion to feminist philosophy*. Malden, Oxford: Blackwell.
- Corrin, C. (ed.). 1993. *Superwomen and the double burden: Women’s experience of change in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union*. Toronto: Second Story Press.

- Čermáková, M., Hašková, H., Křížková, A., Linková, M., Maříková, H., Musilová, M. 2000. *Relations and Changes of Gender Differences in Czech Society in the 1990s*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Einhorn, B. 1993. *Cinderella goes to market: Citizenship, gender and women’s movements in East Central Europe*. London: Verso.
- Elwood, S. A., Martin, D. G. 2000. „„Placing“ interviews: Location and scales of power in qualitative research.“ *Professional Geographer*, Vol. 52, No. 4: 649 – 657.
- Flick, U. 2006. *An introduction to qualitative research*. London: SAGE Publications.
- Funk, N., Mueller, M. (eds.). 1993. *Gender politics and post-communism: Reflections from Eastern Europe and the former Soviet Union*. New York: Routledge.
- Gal, S., Kligman, G. (eds.). 2000. *The politics of gender after socialism: A comparative-historical essay*. Princeton: Princeton University Press.
- Ghodsee, K. 2004. „Feminism-by-design: Emerging capitalisms, cultural feminism, and women’s nongovernmental organizations in postsocialist Eastern Europe.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 29, No. 3: 727–736.
- Haisová, M. 2007. *Quo vadis, femina? Vize žen o trvale udržitelném životě*. Příbram: Petr Novák – Gimli.
- Hancock, A. 2007. „When Multiplication doesn’t equal quick addition: Examining intersectionality as a research paradigm.“ *Perspectives on Politics*, Vol. 5, No. 1: 63–79.
- Hašková, H., Křížková, A. 2006. „Rozhodčí a hráči: Vliv socio-ekonomické transformace a evropské integrace na ženské občanské skupiny.“ Pp. 81–102 in Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.). *Mnohohlasem*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- *Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.). 2006a. *Mnohohlasem*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- *Hašková H., Křížková, A., Linková, M. 2006b. „Mnohohlasem: Editorický úvod.“ Pp. 7–24 in Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.). *Mnohohlasem*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H., Uhde, Z. (eds.). 2009. *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- *Hauserová, E. (ed.). 1996. *Růže mezi trním. Ženy v politickém životě*. Praha: Zelený kruh.
- Havelková, H. 1993. „A few prefeminist thoughts.“ Pp. 62–73 in Funk, N., Mueller, M. (eds.). *Gender politics and post-communism*. New York: Routledge.
- *Havelková, H. 2009. „Otažníky českého ženského hnutí po roce 1989.“ Pp. 217–230 in Gjuríčová, A. (ed.). *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- *Havelková, H. 2011. „Mezi pragmatismem a ideologií – obrana socialisticky emancipovaného ženství.“ Pp. 87–9 in Oates-Indruchová, L. (ed.). *Tvrdošijnost myšlenky*. Praha: SLON.

- Heft, K. 2012. „Theorizing the othering of East Germans as constitutive element in hegemonic discourses on gender in Germany?“ 8th European feminist research conference, The politics of location revisited: gender@2012. Buda-pest, 17.–20. 5. 2012.
- Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál
- Intemann, K. 2012. „Putting feminist research principles into practice.“ Pp. 495–510 in Nagy Hesse-Biber, S. J. (ed.). *The Handbook of feminist research*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Johnson, J. E., Robinson, J. C. (eds.). 2007. *Living gender after communism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Jonsson, P. 1999. „Důvody k radosti.“ Pp. 32–45 in Noe, M., Chuchma, J., Klimentová, E. (eds.). *Nové čtení světa*. Praha: Marie Chřibková.
- Kapusta-Pofahl, K., Hašková, H., Kolářová, M. 2005. „Only a dead fish flows with the stream: Subversive voices, NGOization and Czech women’s organizing.“ *The Anthropology of East Europe Review*, Vol. 23, No. 1: 38–52.
- Kobová, L. 2011. „Queer a podryvanie identity: Queer teória a feminizmus.“ Pp. 312–330 in Kiczková, Z., Szaputová, M. (eds.). *Rodové štúdiá: Súčasné diskusie, problémy a perspektivy*. Bratislava: Vydavateľstvo UK.
- *Kodíčková, T. 2002. „Co je nám do třetího světa aneb zpráva o analýze českých akademických genderových textů.“ *Sociální studia*, č. 7: 69–87.
- *Kolářová, M. 2010. *Od globálního sesterství k transnacionálnímu feminizmu: Výzvy ženskému hnutí ve formě kulturních odlišností a nerovnosti mezi ženami*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Martin, M. 2009. „The growth of Czech feminism: analyzing resistance activities through a gendered lens, 1968–1993.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 10, č. 1: 37–44.
- McCabe, J. 2005. „What’s in a Label? The Relationship between Feminist Self-Identification and „Feminist“ Attitudes among U.S. Women and Men.“ *Gender and Society*, Vol. 19, No. 4: 480–505.
- Mills, S. 2004. *Discourse*. London: Routledge.
- *Noe, M., Chuchma, J., Klimentová, E. (eds.). 1999. *Nové čtení světa*. Praha: Marie Chřibková.
- Oates-Indruchová, L. 2004. „Transforming and emerging: Discourses of gender in the Czech culture of the transition period.“ Pp. 107–117 in Oleksy, E. H., Rydzewska, J. (eds.). *Representing Gender in Cultures*. Frankfurt am Main: Pete Lang.
- *Oates-Indruchová, L. 2011. „Tak pěkně od začátku: O vztahu sociologie a kategorie gender.“ Pp. 77–86 in Oates-Indruchová, L. (ed.). *Tvrdošijnost myšlenky*. Praha: SLON.
- Oates-Indruchová, L. 2012. „Feminist thought in the Czech Republic: tradition or myth?“ 8th European feminist research conference, The politics of location revisited: gender@2012. Budapest, 17.–20. 5. 2012.
- Rose, G. 2001. *Visual methodologies*. London: SAGE.
- Šiklová, J. 1997. „McDonald’s, terminators, Coca Cola ads – and feminism? Imports from the West.“ Pp. 76–81 in Renne, T. (ed.). *Ana’s Land. Sisterhood in Eastern Europe*. Oxford: Westview Press.
- *Šmausová, G. 2011a. „Proti tvrdošijné představě o ontické povaze genderu a pohlaví.“ Pp. 179–194 in Oates-Indruchová, L. (ed.). *Tvrdošijnost myšlenky*. Praha: SLON.
- Šmausová, G. 2011b. „Emancipace, socialismus a feminizmus.“ Pp. 195–206 in Oates-Indruchová, L. (ed.). *Tvrdošijnost myšlenky*. Praha: SLON.
- Šmejkalová-Strickland, J. 1995. „Revival? Gender studies in the “other“ Europa.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 20, No. 4: 1000–1006.
- True, J. 2003. *Gender, globalisation and postsocialism*. New York: Columbia University Press.
- Uhde, Z. 2010. „Feministický pohled na interkulturní dialog. Komentář k článku Alison M. Jaggara.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 11, č. 1: 17–19.
- *Vodrážka, M. 1999. *Esej o politickém harémismu. Kritická zpráva o stavu feminizmu v Čechách*. Brno: „Zvláštní vydání...“.
- *vodrážka, m. 2003. „Diskursivní smrt a feminizmus bez feminizmu.“ [online]. *Aspekt.sk* [cit. 8. 5. 2012]. Dostupné z: <<http://archiv.aspekt.sk/desat.php?desat=46>>.
- *vodrážka, m. 2006. „Aktivismus bez hnutí nebo protohnutí? Ženské organizace a skupiny v ČR v letech 1989–2006.“ Pp. 61–80 in Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.). *Mnohohlasem*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- vodrážka, m. 2009. *Krize genderu* (soubor rozhovorů). [online]. [cit. 5. 5. 2012]. Dostupné z: <www.ta-gita.cz/kriticke-reflexe/>.
- *Vráblíková, K. 2007. „Jak zkoumat sociální hnutí? Aktivismus ženských hnutí v ČR.“ *Politologický časopis*, č. 3: 224–246.
- Withers, D. M. 2010. „Complicated Inheritance: *Sistershow* (1973–1974) and the queering of feminism.“ *Women: A cultural review*, Vol. 21, No. 3: 309–322.

Poznámky

- 1** Tento text vznikl v rámci řešení projektu GA UK 364011; některé z jeho závěrů byly prezentovány na 8th European Feminist Research Conference dne 18. 5. 2012. Chtěla bych poděkovat všem účastníkům a účastnicím výzkumu za souhlas s rozhovory a další komentáře, všem recenzentkám a recenzentům za jejich připomínky a návrhy a dále děkuji také Petru Gibasovi.
- 2** O feministické scéně je možné hovořit, neboť se všichni a všechny zúčastnění/zúčastněné k feminizmu hlásí – viz níže.
- 3** Děkuji Zuzaně Uhde a anonymním recenzentkám a recenzentům za komentáře k této části.
- 4** Překlady v celém textu pocházejí od jeho autorky.
- 5** Záměrně se nesnažím poznatky získané v průběhu výzkumu vtěsnat do klasické formy „přehled literatury – teorie – metodologie – vzorek – zjištění – diskuse – závěr“. Stejně